

Artikelen

De Kwartelkoning in het Oldambt in 1996 en 1997

Kees Koffijberg, Marnix Jonker & Bart-Jan Prak

De Kwartelkoning geldt als één van de Groningse specialiteiten onder de Nederlandse broedvogels. Pas in de jaren zeventig kwam het uitgebreide voorkomen van deze soort in de grootschalige akkerbouwgebieden van het Oldambt aan het licht (van Eerden 1983, Voslamber 1989). Inventarisaties in de eerste helft van de jaren tachtig, toen het gebied voor het eerst in z'n geheel werd onderzocht, leverden 160-170 territoria op (Voslamber 1989). Voor die tijd een ongekend aantal, want de stand in het toen bekende Nederlandse bolwerk, het rivierengebied, was op dat moment al dramatisch afgenomen tot minder dan 100 territoria (van den Bergh in SOVON 1987). Ook in het Oldambt is het de Kwartelkoning sinds 1984 echter niet voor de wind gegaan. In de periode 1984-92 nam het aantal jaarlijks met 24% af en in 1992 werden nog maar 14 territoria vastgesteld (Koffijberg 1993). In 1993 en 1994 werden geen inventarisaties uitgevoerd en werden hier en daar slechts enkele (< 5) roepende vogels gehoord. In 1995 werd opnieuw een deel van het gebied onderzocht en werden 26 territoria gevonden (Jonker 1996). Een nieuwe opleving? Om dat te onderzoeken is vanaf 1996 opnieuw het hele Oldambt in de nachtelijke uren doorkruist, wat vooral in 1997 opnieuw verrassingen opleverde. In dit artikel een korte presentatie van de inventarisatie-resultaten in 1996-97.

Werkwijze

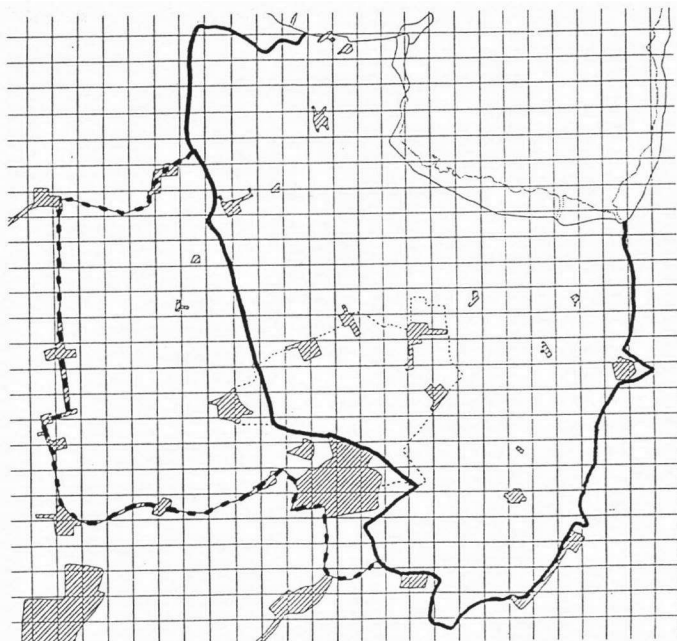
Zowel in 1996 als 1997 werd een 24.000 ha groot deel van het Oldambt in z'n geheel op Kwartelkoningen geïnventariseerd. Het onderzochte gebied wordt globaal begrensd door de lijn Delfzijl-Winschoten-Bellingwolde in het westen en zuiden en door de Duitse grens en de Dollard in het oosten en noorden (figuur 1). Afgezien van de dorpskernen, bestaat dit gebied vrijwel geheel uit grootschalig akkerland, voornamelijk bebouwd met wintertarwe en suikerbieten. De inventarisaties vonden plaats in de nachtelijke uren, ongeveer van 23.30-5.00 uur. Deze periode valt samen met de grootste roepactiviteit van Kwartelkoningen. Alle delen van het Oldambt werden in de periode 15 juni-20 juli drie- tot viermaal bezocht, meestal per fiets en in alle gevallen tijdens gunstige weersomstandigheden (geen neerslag en een windkracht van 3 Beaufort en minder). Dergelijk rustig weer is een vereiste om de gevonden territoria goed te kunnen lokaliseren. In geen enkel geval werd gebruik gemaakt van een recorder om vogels tot roepen te stimuleren. Alle waarnemingen werden ingetekend op stafkaarten

(1:25.000) en naderhand geïnterpreteerd. Dit laatste is betrekkelijk eenvoudig omdat Kwartelkoningen die op meerdere data roepen meestal op precies dezelfde plek zitten. Bij de uitwerking zijn conform de landelijke richtlijnen (van Dijk & Hustings 1996) alle uitsluitende waarnemingen als territorium meegeteld. Bij de interpretatie is verder rekening gehouden met eventuele verplaatsingen als gevolg van maaien en oogsten van het gewas waarin de vogel(s) zich bevond(en). Daarbij zijn nieuwe territoria tot 1000 meter rond een uitgemaakte vogel niet meegeteld. Deze afstand is groter dan de landelijk geldende 'fusie-afstand' van 500 meter (van Dijk & Hustings 1996), maar wordt toegepast vanwege de grootschaligheid van het gebied. Van zoveel mogelijk territoria werd het gewas vastgesteld. Deels gebeurde dit tijdens de inventarisaties zelf, deels ook achteraf aan de hand van de resultaten van een gewassenkartering (alleen in 1997 uitgevoerd). Bij territoria gelegen in twee gewassen werd aan ieder gewas een half territorium toegekend.

Figuur 1. Op Kwartelkoningen geïnventariseerd gebied in het Oldambt in 1996 en 1997. De vetgedrukte doorgetrokken lijn geeft het gebied aan dat in 1989-97 werd onderzocht, de vetgedrukte onderbroken lijn geeft het extra geïnventariseerde gebied in 1984-88 weer (zie figuur 3). In 1984-89 werd totaal 34.000 ha onderzocht, in de overige jaren 24.000 ha.

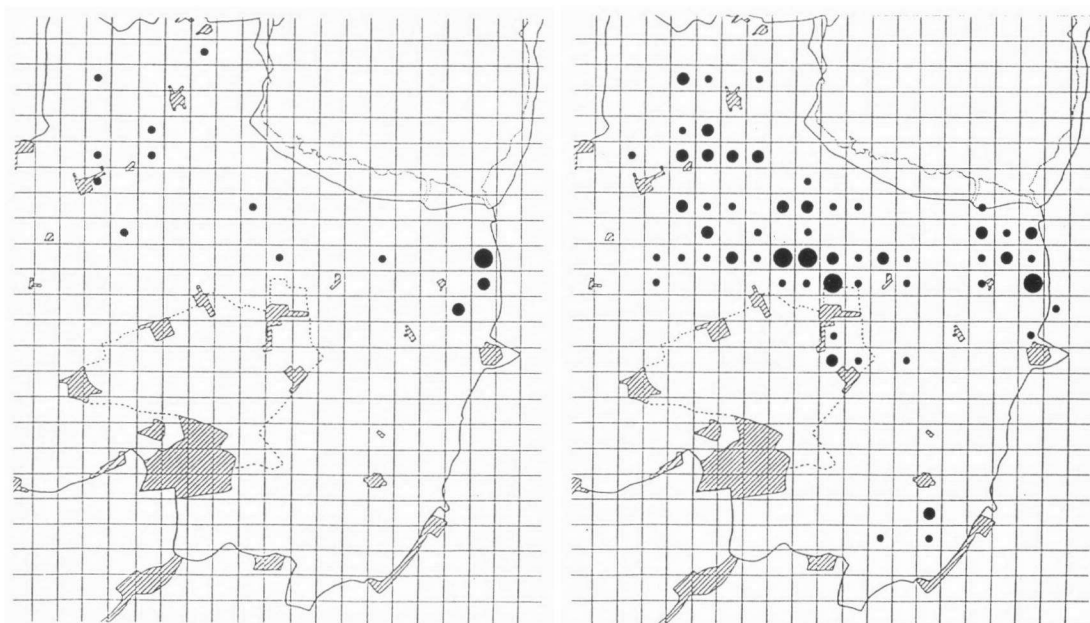
Resultaten

In 1996 werden 18 territoria gevonden (figuur 2). Alleen in de omgeving van Oude Statenzijl, ten noorden van Nieuweschans, was sprake van een kleine concentratie (maximaal 4 territoria/100 ha), voor het overige deel ging het uitsluitend om solitair roepende vogels. Deze bevonden zich in alle uithoeken van het onderzochte gebied, uitgezonderd het zuidoostelijke deel, in de omgeving van Bellingwolde en Blijham. Ook tijdens de inventarisaties in 1984-87 was dit gebied niet jaarlijks bezet (Voslamber 1989). In 1997 werd bij de eerste inventarisatie-ronde op 17/18 juni al duidelijk dat het aantal Kwartelkoningen wel eens veel hoger zou kunnen zijn dan in de afgelopen jaren. Maar liefst 21 individuen werden gehoord: bijna evenveel als in 1995 in het hele seizoen en meer dan in het hele seizoen van 1996. In de daaropvolgende nachten konden tijdens een ronde éénmaal zelfs 40 vogels op de kaart worden gezet. Een aantal gelijk aan de Nederlandse broedpopulatie in de eerste helft van de jaren negentig! Uiteindelijk werden totaal 94 territoria vastgesteld. De kern van de verspreiding lag in het gebied ten noorden van de lijn Nieuweschans-Finsterwolde-Nieuwolda, met clusters van territoria in de Kroonpolder en Stadspolder, noord van Nieuweschans (vgl. 1996), en de Oostwolderpolder, ten noorden van Finsterwolde en Oostwold (figuur 2). In deze gebieden werden maximaal 5 roepende mannetjes per 100 ha geteld. Ook in de goede jaren in 1984-87 bevond een groot deel van de Kwartelkoningen zich in dit gebied (zie figuur 2 in Voslamber 1989). In tegenstelling tot 1996 werden nu ook enkele vogels gehoord in de

omgeving van Blijham en Bellingwolde.

In 1984-87 werd een groot deel van de Kwartelkoning-territoria aangetroffen in gewassen als wintertarwe, wintergerst, karwij en luzerne (Voslamber 1989). Het beeld in 1996 en 1997 kwam daarmee grotendeels overeen. In 1996 werd bij 16 vogels het gewas vastgesteld, waarvan elk 47% in wintertarwe en luzerne (tabel 1). In 1997 was de steekproef veel groter (91 territoria) en werden eveneens de meeste vogels in wintertarwe (47%) en luzerne (41%) gehoord (tabel 1). De enige andere gewassen waarin territoria werden gevestigd waren facelia (1 in 1996) en karwij (4 in 1997). Daarnaast hielden zich in 1997 4 vogels op in het Staatsbosbeheerreservaat De Tjamme bij Beerta en een nieuw natuurerrein (eveneens SBB) aan het Termunterzijldiep bij Woldendorp (3 in bosaanplant). Zonder uitzondering gaat het hierbij om vegetatie die reeds in het begin van het seizoen (mei/juni) voldoende hoogte heeft om de door Kwartelkoningen gewenste dekking te bieden. Het voorkomen van Kwartelkoningen in bouwland mag overigens opmerkelijk worden genoemd. Bij een uitvoerige enquête in 30 Europese landen werd slechts voor vijf landen bouwland belangrijk genoemd. Vervolgens de meeste Kwartelkoningen huizen in gras- en hooiland (Green et al. 1997).

Figuur 2. Verspreiding van Kwartelkoningen in het Oldambt in 1996 en 1997. Weergegeven is het aantal territoria per kilometer-hok (kleine stip 1; middelgrote stip 2-3; grote stip 4-5).

Tabel 1. Gewaskeuze van Kwartelkoningen in het Oldambt in 1996 en 1997. Weergegeven is het aantal territoria per gewas. Merk op dat bij territoria gelegen in twee gewassen aan ieder gewas een half territorium werd toegekend.

gewas	1996	1997
wintertarwe	7.5	43.0
luzerne	7.5	37.0
karwij	-	4.0
natuurlijk terrein	-	4.0
bosaanplant	-	3.0
facelia	1.0	-
totaal	16.0	91.0

Discussie

Ontwikkelingen in het Oldambt in breder perspectief

Niet alleen in Nederland en Groningen, in vrijwel het gehele West-Europese verspreidingsgebied is de Kwartelkoning in de afgelopen decennia in sneltreinvaart achteruit gegaan. Oorzaken zijn bekende 20ste-eeuw verschijnselen als habitatverlies, landbouw-mechanisatie en vroeger maaien (o.a. Green et al. 1997). Veel gebieden zijn als gevolg van ontwatering en veranderende landbouwpraktijken ongeschikt geworden als broedterrein. Bovendien mislukken veel broedsels doordat legsels worden uitgemaaid en jongen worden gedood tijdens het maaien. De soort prijkt op de Nederlandse Rode Lijst (Osieck & Hustings 1994) en komt eveneens voor op de lijst van wereldwijd bedreigde vogelsoorten (Collar et al. 1994), zij het dat die laatste status wel eens wordt betwist vanwege de grote aantallen die recent in Rusland (> 1-miljoen roepende mannetjes) en landen als de Oekraïne (25-55.000), Letland (26-38.000) en Wit-Rusland (26-30.000) zijn aangetroffen (Green et al. 1997).

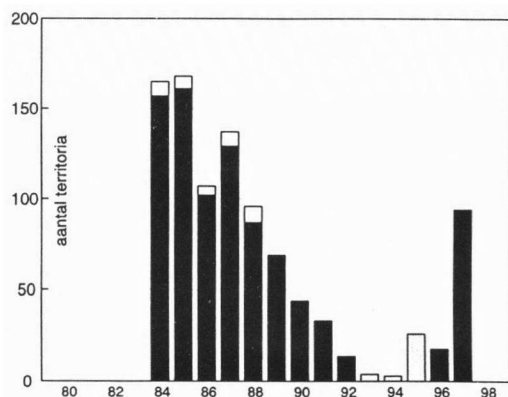
Vergeleken met dat soort aantallen leidt de soort in Nederland maar een marginaal bestaan. In 1979-85 bedroeg de Nederlandse populatie naar schatting hooguit 400-600 territoria (SOVON 1988). In 1992-95 werden jaarlijks 50-100 territoria gemeld (van Dijk et al. 1994, 1996a,b, 1997). De afname in de tweede helft van de jaren tachtig komt vooral door de al eerder gemelde negatieve trend in Oost-Groningen, in die periode het belangrijkste broedgebied in Nederland. In 1985-92 nam het aantal territoria in het Oldambt af van 165 naar 14 (figuur 3). Eerder is deze ontwikkeling wel in verband gebracht met veranderingen in het aanbod aan gewassen, zoals het verdwijnen van karwij (een belangrijk gewas, bepalend voor de verspreiding van Kwartelkoningen) en uitbreiding van het areaal aan luzerne (Koffijberg 1993). Dit laatste pakt op zich niet negatief uit.

Kwartelkoningen hebben een voorkeur voor dit gewas- maar de kans op succesvol broeden is in luzerne, dat direct in het begin van het Kwartelkoning-seizoen al wordt gemaaid, vrijwel nihil. Een afname van het broedsucces zou op die manier resulteren in een nega-

tieve populatieontwikkeling. Inmiddels is echter wel duidelijk dat ook factoren buiten het gebied van belang kunnen zijn. Ook elders in Europa kelderde de populatie Kwartelkoningen na 1985 namelijk naar een dieptepunt (Green et al. 1997). Zo liep het Ierse broedvogelbestand terug van ruim 900 territoria in 1988 naar 174 in 1993, een afname van 81%! (Sheppard & Green 1994). In Groot-Brittannië werd in dezelfde periode een afname van 17% vastgesteld, van 575 naar 480 territoria (Green 1995). Vergelijkbare geluiden klinken uit landen als Frankrijk, Denemarken, Noorwegen en Polen (Green et al. 1997). De sterke afname in het Oldambt staat dus duidelijk niet op zichzelf.

Figuur 3. Aantalsontwikkeling van Kwartelkoningen in het Oldambt in 1984-97. Weergegeven in zwart is het aantal territoria in het gebied dat over de hele periode 1984-97 altijd werd geïnventariseerd, weergegeven in wit de extra territoria die werden gevonden in het deel van het gebied wat alleen in 1984-88 werd bezocht (zie figuur 1 voor begrenzing gebieden). In 1993 en 1994 werden geen inventarisaties uitgevoerd, in 1995 werd $\pm 75\%$ van het in 1996-97 onderzochte gebied bestreken (zie Jonker 1996), deze drie jaren zijn dus onvolledig (weergegeven in grijs).

Topjaar 1997

Even snel als ze verdwenen, verschenen in 1997 opnieuw grote aantallen Kwartelkoningen in het Oldambt. Deze influx bleef bovendien niet beperkt tot Oost-Groningen. Ook elders in Nederland werd de nachtelijke stilte op veel plaatsen doorbroken door het monotone gerasp van Kwartelkoningen, zowel in vanouds bekende gebieden als Noord-Drenthe en de grote rivieren als op vreemde locaties in Oost-Nederland. Direct na het broedseizoen waren al 185 territoria bekend (SOVON-Nieuws 10:14). Het werkelijke aantal aanwezige vogels zal vermoedelijk ver boven de 200 liggen, wat inhoudt dat het Nederlandse broedbestand in 1997 zich meer dan verdubbelde ten opzichte van de voorgaande jaren. Buiten het Oldambt werden vooral in het rivierengebied opmerkelijke aantallen vastgesteld (64 territoria), waarvan ruim de helft in extensief begraasde natuurontwikkelingsterreinen (Erhart & Bekhuis in voorbereiding). Ook buiten Nederland kwamen meldingen van ongewone aantallen Kwartelkoningen, o.a. langs de Ems, Niederrhein en Elbe in Duitsland. Zeer opmerkelijk waren ook de 39 Kwartelkoningen die zich in de Duitse Dollardpolders ophielden (Krückenberg pers. med.). In goede 'Oldambt-jaren' als 1985 werd dit gebied ook bezocht en werden slechts enkele vogels gehoord (eigen wrn.). Hoe komt zo'n influx tot stand? Speculaties over aanhoudende oostenwinden in het voorjaar en droogte in Polen duiken steeds weer op als mogelijke oorzaken. Ook Polen (in 1993 goed voor 6600-7800 territoria, Green et al. 1997) beleefde in 1997 echter een topjaar (Engel pers. med.). Oostenwinden zouden wel een rol kunnen spelen (denk ook aan de grote influx van een oostelijke soort als Witvleugelstern in het voorjaar van 1997), temeer omdat in Oost-Europa en Europees-Rusland nog omvangrijke populaties voorkomen. Eerder is de oostenwindfactor ook wel gesuggereerd voor de grotere aantallen in 1979 (>200 territoria in het Oldambt), 1984 en 1985 (Voslamber 1989), maar het blijft wel vreemd dat andere jaren met aanhoudende oostenwinden, zoals 1989 en 1992, niet tot een influx van Kwartelkoningen hebben geleid. Wellicht is een specifieke combinatie van weersfactoren tijdens de

trek van belang. Daarnaast kunnen omstandigheden in de overwinteringsgebieden in Afrika een rol spelen. Het probleem bij Kwartelkoningen blijft dat de vogels eigenlijk alleen in de broedperiode van zich laten horen. Wat er daarbuiten gebeurt blijft een redelijk groot mysterie. Hoewel we geen directe aanwijzingen hebben in hoeverre de vogels in het Oldambt in 1997 succesvol hebben gebroed, zat in ieder geval meer dan de helft van alle vogels (minimaal 50 van de 91) in gewassen die pas laat in het seizoen (vanaf eind juli) worden geoogst en waar eventueel succesvol broeden dus niet wordt belet door maaimachines en combines. We kijken dan ook reikhalzend uit naar het komende broedseizoen.

Dankwoord

Aanvullende inventarisatiegegevens in 1996 en 1997 werden geleverd door Jan van 't Hoff, Henk Koffijberg, Wim Nap en Aart van der Spoel. Fokko Erhart verschaftte inzicht in een nog ongepubliceerd artikel over de situatie in het rivierengebied.

Literatuur

- Collar NJ, MJ Crosby & AJ Stattersfield
1994. Birds to watch 2: The world list of threatened birds. BirdLife Conservation Series No. 3. BirdLife International, Cambridge.
- van Dijk AJ, F Hustings & T Verstrael
1994. SOVON Broedvogelverslag 1992. SOVON Monitoringrapport 1994/03. SOVON, Beek-Ubbergen.
- van Dijk AJ, F Hustings, H Sierdsema & T Verstrael 1996a. SOVON Broedvogelverslag 1993. SOVON Monitoringrapport 1996/02. SOVON, Beek-Ubbergen.
- van Dijk AJ, F Hustings, H Sierdsema & T Verstrael 1996b. SOVON Broedvogelverslag 1994. SOVON Monitoringrapport 1996/06. SOVON, Beek-Ubbergen.
- van Dijk AJ, F Hustings, H Sierdsema & R Meijer 1997. Kolonievogels en zeldzame broedvogels in 1995. SOVON Monitoringrapport 1997/06. SOVON, Beek-Ubbergen.
- van Eerden MR 1983. Kwartelkoning. In:

Boekema EJ, P Glas & JB Hulscher. Vogels in de provincie Groningen. Bouma's Boekhuis, Groningen.

Green RE The decline of the Corncrake in Britain continues. *Bird Study* 42: 66-75.

Green RE, G Rocamorra & N Schäffer 1997. Populations, ecology and threats to the Corncrake in Europe. *Die Vogelwelt* 118: 117-134.

Jonker M 1996. De Kwartelkoning in het Oldambt in 1995. *De Grauwe Gors* 24 (1):46.

Koffijberg K 1993. Verdwijnt de Kwartelkoning uit Oost-Groningen? *Limosa* 66: 31.

Osieck ER & F Hustings 1994. Rode Lijst van bedreigde en kwetsbare vogelsoorten in Nederland. Technisch Rapport 12. Vogelbescherming Nederland, Zeist.

Sheppard R & RE Green 1994. Status of the Corncrake in 1993. *Irish Birds* 5: 125-138.

SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. SOVON, Arnhem

SOVON 1988. Nieuwe aantalsschattingen van de Nederlandse broedvogels. *Limosa* 61: 151-157.

Voslamber B 1989. De Kwartelkoning in het Oldambt: aantallen en biotoopkeuze. *Limosa* 62: 15-21.

Kees Koffijberg	Marnix Jonker
Noordpad 52	Parklaan 8
6822 JJ Arnhem	9697 RT Blijham
026-4427985	0597-561737

Bart-Jan Prak
Kilstraat 20
7417 CD Deventer
0570-634026

Oproep.

Het ligt in de bedoeling de influx van Kwartelkoningen in Nederland in 1997 landelijk goed te documenteren. Mocht iemand nog over waarnemingen beschikken die niet via andere weg (bijv. een broedvogelproject van SOVON) bekend worden, dan wordt een briefje/telefoontje naar Kees Koffijberg op prijs gesteld. Geef daarbij de data waarop de vogel(s) werden gehoord, eventueel het ter-reintype en de precieze locatie (stuur eventueel kaartje mee).